

Tuğrul Bey'in ölümünden (455/1063) sonra Selçuklular'a tâbi mahallî emirlerin desteğini sağlayarak Irak'ta yeniden siyasî hâkimiyet tesis etmek isteyen Kâim - Biemrillâh Tuğrul Bey'in adını hutbelerden çıkardı. Selçuklular'ın Bağdat'ta görev yapan vergi memurlarına işten el çekti. Alparslan'ın 455'te (1063) aynı yıl tahta çıkması üzerine ertesi yıl Bağdat'ta onun adına hutbe okuttu ve saltanatını tasdik etti. Alparslan ile Kâim - Biemrillâh arasında bazı gerginlikler yaşandıysa da bu ihtilâflar daha sonra giderildi. Alparslan'ın Malazgirt zaferinin ardından Bağdat'a gönderdiği fetihnâme görkemli bir törende okundu ve zafer sevinçle kutlandı. Kâim - Biemrillâh, Melikşah'ın tahta geçmesi üzerine onun saltanatını da onaylayıp adına hutbe okuttu. 467 Saferinde (Ekim 1074) hastalanan Kâim - Biemrillâh 12 Şâban 467'de (2 Nisan 1075) vefat etti. Yerine Muktedî - Biemrillâh lakabıyla torunu Ebü'l-Kâsım Abdullah geçti.

Kâim - Biemrillâh âdil, sabırlı ve müsamahakâr bir insandı. Edebiyata, kitâbet ve inşâ sanatına vâkıftı. Onun döneminde Bağdat, çeşitli huzursuzluk ve karışıklıklara rağmen bir ilim ve kültür merkezi olmuş, Nizâmiye Medresesi öğretime açılmıştır (459/1067). Mâverdi ve Ebü Ya'lâ el-Ferrâ gibi fakihler eserlerinde hilâfet kavramını savunmuşlardır. Babası Kâdir - Billâh'ın itikadî düşüncelerini içeren ve "er-Risâletü'l-Kâdiriyye (el-İ'tikâdü'l-Kâdiri)" adıyla anılan metin 433'te (1041-42) birçok âlim ve şeyhin huzurunda divanda okunmuş, Kâim - Biemrillâh babasının fikirlerine sahip çıkarak onları devam ettirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hilâl b. Muhassin es-Sâbi, *Rûsümü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Awwâd), Beyrut 1406/1986, bk. İndeks; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, IX, 399-404; İbnü'l-Kalânîsi, *Târihu Dimaşk* (Amedroz), bk. İndeks; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllattîf Avad), Beyrut 1974, bk. İndeks; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 56-61, 108, 289-291; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 101-103, 106-107; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 12-15, 33, 37, 42; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), bk. İndeks; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 1-15; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 192-193; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 292-293; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXV, 138-140; Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 417-423; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 112-115, 142, 184, 189, 192, 194, 197-199, 207; Hüseyin Emin, *Târihu'l-İrâk fi'l-*

asri's-Selcûki, Bağdad 1385/1965, s. 56, 59, 60, 69-70, 72; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 106; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 24-54; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1992, III, 7, 54, 79, 139, 150; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 30-35; E. Glassen, *Der Mittlere Weg Studien zur Religionspolitik und Religiosität der Späteren Abbâsiden Zeit*, Wiesbaden 1981, s. 21-61; Mahmûd Arafê Mahmûd, *el-Ahvâlü's-siyâsiyye ve'd-diniyye fi bilâdi'l-İrâk ve'l-meşriki'l-İslâmî: 422-467/1031-1075*, Küveyt 1409-10/1988-89; Hüseyin Adaloğlu, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri* (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; D. Sourdel, "al-Kâ'im Bi-Amr Allâh", *IEP* (İng.), IV, 457-458.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

KÂİM-BİEMRİLLÂH el-FÂTİMÎ

(القائم بأمرائه الفاطمي)

Ebü'l-Kâsım el-Kâim - Biemrillâh
Muhammed (Abdurrahman)
b. Ubeydillâh el-Mehdî el-Fâtîmî
(ö. 334/946)

Fâtîmî halifesi
(934-946).

280 (893) veya 277'de (890) Selemiye'de doğdu. İsmâîlîler'in imamı olan babası Ubeydullah el-Mehdî ile birlikte küçük yaşta, Selemiye'den Berberî - Midrârî Emirliği'nin merkezi Sicilmâse'ye varan uzun ve tehlikeli bir yolculuk yapmak zorunda kaldı. 299 (911-12) yılında babası tarafından veliaht tayin edildi. Aynı yıl Kütâmeliler'in topraklarına girdi; Kostantîne şehrini zaptetti. Mehdiğini ilân eden Mâvedentî'nin başlattığı isyanı bastırdı. 300'de (912-13) Fâtîmî yönetiminden çıkan Trablus'u hâkimiyet altına almakla görevlendirildi. Şehri altı ay müddetle kuşattıktan sonra teslim aldı. Bu olayın ardından Mısır'ı zaptetmek üzere yola çıkan ordunun başkumandanlığına getirildi. Rakkâde'den 15 Zilhicce 301'de (12 Temmuz 914) yola çıkarak Ebü'l-Kâsım, İskenderiye'ye girerek şehri daha önce ele geçirmiş olan Berka Fâtîmî kuvvetleri kumandanı Yûsuf b. Hubâse ile buluştu. Bir ay sonra buradan ayrılarak Mısır'ın merkezi Fustat'a doğru saldırıya geçti. Abbâsî ordularıyla giriştiği savaşırdan sonra ordusunu dinlendirmek için İskenderiye'ye çekildi. Mûnis el-Muzaffer kumandasında büyük Abbâsî ordusunun Ramazan 302'de (Nisan 915) Mısır'ın imdadına koşması üzerine savaşı göze alamayıp İfrîkiye'ye döndü.

Ebü'l-Kâsım Muhammed, Zilkade 306'da (Nisan 919) Rakkâde'den büyük bir or-

duyla İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Öncü birlikleri Safer 307'de (Temmuz 919) şehri ele geçirdi. Fâtîmî donanması Abbâsî donanması karşısında 18 Şevval 307'de (12 Mart 920) yenilgiye uğrayınca İskenderiye'de beklemek zorunda kaldı. 3 Muharrem 308'de (25 Mayıs 920) Fustat'a yardıma gelen Mûnis'in kuvvetleriyle Ebü'l-Kâsım'ın kuvvetleri arasında cereyan eden savaşlarda Abbâsiler galip geldiler. Ebü'l-Kâsım ikinci defa İskenderiye'den ayrılmaya karar verdi. Ebü'l-Kâsım Muhammed'in Orta Mağrib'de 315-316 (927-928) yıllarında gerçekleştirdiği seferler sonunda Fâtîmîler'in nüfuzu Tâhert bölgesine ulaştı ve bazı Zenâteliler'le onların müttefiki olan kabileler Fâtîmîler'e itaat arzetttiler.

Babası Ubeydullah el-Mehdî'nin ölümü üzerine Ebü'l-Kâsım Muhammed 322'de (934) "el-Kâim - Biemrillâh" unvanıyla Fâtîmî halifesi ilân edildi. Halifeliği sırasında askerî gücünü arttırmaya, özellikle İfrîkiye'deki hâkimiyetini güçlendirmeye büyük önem verdi. Kureys'e nisbet edilen İbn Tâlût diye bir kişi, Abbâsî Halifesi Mehdi - Billâh'ın oğlu ve meşrû vârisi olduğu iddiasıyla isyan edip Berberîler'in desteğiyle Trablus'u ele geçirmeye muvaffak olunca Kâim - Biemrillâh isyanı kısa sürede bastırdı. Onun sert siyaseti Sicilya'da da aynı şekilde uygulandı.

Ya'kûb b. İshak et-Temîmî, Kâim - Biemrillâh'ın emriyle 7 Receb 322'de (23 Haziran 934) başşehir Mehdiye'den ayrılarak Cenova'yı kuşattı. Şiddetli bir savaştan sonra şehri zaptetti (323/935). Kâim - Biemrillâh, Mağrib-i Aksâ'da Fâtîmî hâkimiyetini yeniden tesis etmek ve Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman'ın artan gücüne bir sınır koymak için Şevval 323'te (Eylül 935) Meysûr el-Hâdim kumandasında Mağrib-i Aksâ'ya bir ordu gönderdi. Meysûr, Mağrib'i geçip Fas şehrine ulaşıırken diğer bir Fâtîmî kumandanı Sandal el-Hâdim Nakûr'a saldırıya geçerek Emîr İsmâil b. Abdülmelik es-Sâlihî'yi katledip bölgeyi Fâtîmî hâkimiyetine aldı (Şevval 324 / Eylül 936); daha sonra Fas'ı kuşatan Meysûr'a katıldı. Şehir bir süre direndikten sonra düştü. Meysûr, Mağrib'i, bölgenin ele geçirilmesinde yardımları bulunan ve Fâtîmîler'e bağlılık arzeden İdrîsîler'in yönetimine bırakarak İfrîkiye'ye döndü.

Fâtîmîler'in Mısır'ı almak için giriştikleri üçüncü başarısız hareket Kâim - Biemrillâh zamanında gerçekleşti. Mısır'daki karışıklıkları dikkate alan Kâim Mısır'a yü-

rüyerek İskenderiye'yi ele geçirdi (6 Cemâziyelevvel 324 / 1 Nisan 936), ancak Abbâsîler'in Mısır valisi Muhammed b. Tuğç'un kardeşi Hasan b. Tuğç ve Sâlih b. Nâfi' kumandasında gönderdiği ordu Fâtımî ordusunu mağlûp etti. Fâtımî ordusu İskenderiye'den Berka'ya geri dönme zorunda kaldı.

Kâim-Biemrillâh halifelığının son iki yılını, İfrîkiye'de patlak veren ve Fâtımî Devleti'ni neredeyse yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya getiren Hâricî isyanını bastırmak için yapılan mücadelelerle geçirdi. İfrîkiye'nin mâmur beldelerinde büyük katliam ve yağmalar gerçekleştirerek hemen hemen bütün İfrîkiye'yi ele geçiren Ebû Yezîd en-Nükkârî, Kâim'in kumandanı Meysûr'u 12 Rebûlevvel 333 (2 Kasım 944) tarihinde mağlûp edip öldürdükten sonra Fâtımîler'in başşehri Mehdiye'ye doğru harekete geçti (19 Cemâziyelevvel 333 / 7 Ocak 945). Halife Kâim, Mehdiye'nin müdafaası için şehrin çevresinde hendekler kazdırdı, kaleleri tahkim etti. Kûtâmeliler'e ve Sanhâce kabilesi reisi Zîrî b. Menâd'a mektup yazarak onları yardıma çağırdı. Başarısız olan ilk iki hücumdan sonra Ebû Yezîd üçüncü hücumu Kayrevan halkının da iştirakiyle ancak bir ay sonra gerçekleştirdi. Sünnî fakihler de Fâtımîler'e karşı cihad ilân edip halkı Ebû Yezîd'e katılmaya teşvik ettiler. Buna rağmen Fâtımî kuvvetleri onları bozguna uğrattı. Yeniden asker toplama gayretleri de bir sonuç vermedi. 333 Zilkade ve Zilhiccesinde (Haziran-Temmuz 945) yaptığı hücumlardan bir netice alamayan Ebû Yezîd Kayrevan'a dönmek zorunda kaldı.

Böylece Tunus, Bâce, Ürbüs, Cezîretü Şüreyk, Mesîle ve Sûse gibi stratejik merkezleri ele geçirmek için iki taraf arasında bir mücadele başladı. Bu dönemde İfrîkiye büyük bir tahribata mâruz kaldı. Başlangıçta bazı başarılar sağlmasına rağmen Ebû Yezîd'in durumunda önemli gelişme olmadı. Son olarak Sûse şehrini kuşattı. Kâim-Biemrillâh bu kuşatma sürerken 13 Şevval 334'te (18 Mayıs 946) vefat etti. Onun ortaya koyduğu ısrarlı mücadele oğlu Mansûr-Billâh'ın işini bir dereceye kadar kolaylaştırdı.

Hâricî isyanı dışında Kâim-Biemrillâh'ın iktidarda bulunduğu dönemde İfrîkiye barış ve sükûn içerisinde bir dönem geçirdi. Mütevazî bir hayat sürdürmeye önem verdiği, sarayında münzevî bir hayat yaşadığı kaydedilen Kâim'in günümüze ulaşan şiirleri ve mektupları onun bir

dereceye kadar şairlik ve ediplik yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Şiirleri arasında Abbâsî hilâfetine eleştiri mahiyetinde olanlar da bulunduğundan İbnü'l-Müneccim, Ebû Bekir es-Sûlî ve İbn Düreyd gibi Abbâsî sarayına mensup bazı şairler ona reddiyeler kaleme almışlardır. Ebû Ca'fer İbnü'l-Cezzâr, tıbbâ dair Zâdü'l-müsâfir ile Neşâ'ihü'l-ebrâr adlı eserlerini Kâim-Biemrillâh için kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 269-270, 273, 275, 276, 277-278, 287-288; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 89-90, 113-114, 284; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muḡrib*, I, 232-233, 238-239, 269-270, 272, 288, 291, 295-297, 304-305, 307-310; İdrîs İmâdüddin, *Târîhu'l-hulefâ'i'l-Fâtîmiyyîn bi'l-Maḡrib*: *el-Kısmü'l-hâşmin kitâbi 'Uyûnü'l-aḥbâr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1985, s. 190-191, 192, 194 vd., 206, 207, 208, 214-230, 263-338; H. Halm, *The Empire of the Mahdi the Rise of the Fatimids* (trc. M. Bonner), Leiden 1994, s. 275-309; Ferhat ed-Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtîmiyye bi'l-Maḡrib* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1994, s. 195-197, 208-217, 218-220, 221-226, 239-240, 242, 243-244, 245-270; a.mlf., "al-Kâim", *EP* (İng.), IV, 458-460; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Maḡrib fi'l-'aṣri'l-İslâmî*, İskenderiye, ts., s. 539-543; Şinasî Altundağ, "Kâim", *İA*, VI, 104-106; Et-hem Ruhi Fiğlâlî, "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *DİA*, X, 259-260.

AHMET GÜNER

KÂİM-BİEMRİLLÂH es-SA'DÎ (القائم بأمر الله السعدى)

Ebû Abdillâh el-Kâim-Biemrillâh
Mevlây Muhammed b. Muhammed
b. Abdîrrahmân es-Sa'dî el-Hasenî el-Fâsî
(ö. 923/1517)

Sa'dîler hânedanının kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1511-1517).

Muhtemelen Der'a'da doğdu. Hz. Hasan'ın torunlarından en-Nefsüzzekiyye diye tanınan Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin soyundandır. Ailesi VI. (XII.) yüzyılda Arabistan'daki Yenbu'dan Kuzey Afrika'ya göç etmiş ve Tâgmedâret bölgesinde yer alan Der'a vadisinde yerleşmişti. Muhammed ilk tahsiline Der'a'da başladı. Kur'an, dinî ilimler ve tarih sahasında kendini yetiştirdi. Daha sonra Sûs'un en önemli dinî şahsiyetlerinden olan Cezûliyye tarikatı şeyhi Muhammed b. Mübârek el-Akâvî'ye intisap etti ve onun tarafından Portekizliler'e karşı cihad etmek üzere Sûs'a gönderildi (916/1510). Târûdânt yakınlarındaki Tidsî köyünde kabile şeyhleri ve ileri gelenleriyle

toplantılar yapan ve buradaki faaliyetleri sonunda etrafında kalabalık bir kitle toplamayı başaran Muhammed "el-Kâim-Biemrillâh" lakabını aldı. Bu kitleyi teşkilâtlandırarak büyük bir güce sahip oldu. Der'a ve Sûs halkının desteğiyle Portekizliler'le mücadeleye başladı. Ağâdir yakınlarında kazandığı zaferlerle şöhretini de yaygınlaştırdı ve 917'de (1511) Sa'dîler hânedanının temellerini attı. Büyük oğlu Ebû'l-Abbâs Ahmed el-A'rec'i "Melikü Sûs" lakabıyla vali olarak tayin etti, iki yıl sonra da veliaht ilân etti. Hâha ve Şeyâzîme şeyhleri kendisinden yardım isteyince oğlu Muhamed eş-Şeyh'i Sûs'ta vekil bırakıp onların yardımına koştu ve Portekizliler'le iş birliği yapan Yahyâ b. Tâfût'u uzaklaştırarak Hâha'ya girdi (922/1516). 923 (1517) yılında Hâha'ya bağlı Efûgâl'de vefat eden Kâim-Biemrillâh, Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin türbesine defnedildi. Naaşî daha sonra oğlu Ahmed el-A'rec tarafından Cezûlî'nin cesediyle birlikte Merakeş'e nakledildi. Hâkimiyeti altındaki topraklar Ahmed el-A'rec ile diğer oğlu Muhammed eş-Şeyh arasında taksim edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Selâvî, *el-İstikşâ*, III, 2-7; V, 1-15; E. Lévi-Provençal, *Les historiens des Chorfa*, Paris 1922, s. 90 vd.; R. Le Tourneau, "La naissance du pouvoir sa'dien vue par l'historien al-Zayyânî", *Mélanges Louis Massignon*, Damas 1957, III, 65-80; Abdülkerîm Küreyyim, *el-Maḡrib fi 'ah-dî'd-devleti's-Sa'diyye*, Rabat 1398/1978, s. 33-50; Celâl Yahyâ, *Târîhu'l-Maḡribi'l-kebir*, Beyrut 1981, III, 31-38; İbrâhim Harekât, *el-Maḡrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1984, II, 239-245; Abdülfettâh Mukallid el-Ganîmî, *Meysû'atü târîhi'l-Maḡribi'l-'Arabî*, Kahire 1414/1994, III/6, s. 113-121; A. Cour, "Sa'dîler", *İA*, X, 41, 43-44; Chantal de la Véronne, "Sa'dîds", *EP* (İng.), VIII, 723; Ahmed el-Büzeydî, "et-Tâgmedâretî, Muhammed b. 'Abdurrahmân", *Ma'lemetü'l-Maḡrib*, Rabat 1415/1995, VII, 2154.

SABRİ HİZMETLİ

KÂİME (كائمة)

Osmanlı maliyesinde
kâğıt para için kullanılan tabir.

Sözlükte "ayakta duran, bir şeyin yerine geçen" anlamındaki kâimin müennes şekli olan kâime (çoğulu kâvâim) piyasada sikkeyi temsilen tedavül ettiği için bu adla anılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı diplomatiğinde genellikle büyük makamdan küçük makama gönderilen, "geniş ve uzun kâğıtlara yazılan resmî belge" anla-